

HADİS RİVÂYETİ KARŞISINDA SAHÂBENİN TUTUMU

Dr. Mustafa KARATAŞ

Hız. Peygamber'in son derece önemli olan konumunu idrâk eden sahâbîler, onun sözlerini en iyi şekilde tesbit edebilmek ve gelecek nesillere intikalini sağlayabilmek amacıyla hadîsleri hıfz ve kaydetme gayreti içerisinde girmişlerdir. Bunun sonucu olarak özellikle bir kısım Sahâbî bütün mesâisini hadîs rivâyetine ve hadîs ilmine tahsîs etmiştir. Ancak zamanla çoğalan hadîs rivâyeti birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Hadislerin rivâyeti sırasında yapılan yanlışlıklar ve Hız. Peygamber'in sözlerinin sahâbîler arasında farklı anlaşılması ve yorumlanması gibi sebeplerden dolayı bir takım fikir ayrılıkları ortaya çıkmış ve bazı sahâbîlerin rivâyetlerine yer yer müdâhalelerde bulunulmuştur. Ayrıca hadîslerle aşırı şekilde meşgûl olunmak sûretiyle Kur'ân-ı Kerîm'in ihmâl edilebileceği endişesi de gözönünde bulundurularak Sahâbe devrinde hadîs rivâyetine karşı bir dizi tedbir alınması yoluna gidilmiştir. Hadis rivâyetine karşı alınan bu tedbirlere geçmeden önce, rivâyetlerin artmasından duyulan endişelere değinmek gerekmektedir.

A-Rivâyetlerin Çoğalması Karşısında Duyulan Endişeler

Hız. Peygamber döneminden itibaren artarak devâm eden hadîs rivâyeti, İslâm'ın ilk devirlerinden beri sürekli bir endişe kaynağı olmuştur. Rasûlullah'ın "Ey insanlar! Benden çok hadîs rivâyet etmekten sizi sakındırırım. Kim benimle ilgili

bir söz naklederse ancak gerçeği söylesin. Kim de benim söylemediğim bir sözü bile bana isnat ederek söylerse cehennemde oturacağı yerine hazırlansın!"¹ şeklindeki ve benzeri ikazları, çok hadîs rivâyetine karşı olanlar kadar, hadîs rivâyet edenleri de sürekli bir endişeye sevk etmiştir.² Özellikle Hız. Ebû Bekir (ö. 13/632) ve Hız. Ömer (ö. 23/643) gibi sahâbenin ileri gelenleri, hadîs rivâyetinin çoğalmasından din ve toplum adına endişelenerek rahatsız olmuşlardır. Onlar bu endişe ve kaygılarını zaman zaman ifâde etmişler ve bu yönde bir takım tedbirler alarak uygulamaya koymuşlardır. Söz konusu bu endişeleri şu başlıklar altında sıralamak mümkündür.

1-Hadîslerin Kur'ân-ı Kerîm ile Karıştırılması

Yirmi üç yıla yakın bir zaman zarfında peyderpey inen Kur'ân âyet-

¹ Dârimî, *Mukaddime*, 25.

² Amr b. Abese abdestin fazîletine dâir bir hadîsi Ebû Ümame'ye haber verdiği zaman Ebû Ümame: "Ey Abese oğlu Amr! Bir mekânda büyük bir sevabın bir insana verilmesine ne dersin?" demişti. Bunun üzerine Amr: "Ey Ebû Ümame! Yaşım ilerledi, kemiğim inceldi, ecelim de yaklaştı. Allah ve Rasûlî'ne yalan söylemek zarûretinde değilim. Eğer bu hadîsi Resûlullah'tan bir, iki, üç hatta yedi defa duymamış olsaydım bunu hiç bir zaman söylemezdim. Fakat bu hadîsi bu miktardan daha fazla duydum." demiştir (bk. Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirin* 294.)

lerinin vahiy kâtiplerine yazdırılarak ve Sahâbeden bazılarına ezberletilerek çok sıkı tedbirlerle korunduğu bilinmektedir. Allah Rasûlü, çeşitli levhalarda yazılı bulunan Kur'ân âyetlerinin arasına yanlışlıkla da olsa herhangi bir sözün ilâve edilmesini önlemek maksadıyla, Sahâbîlerine Kur'ân dışındaki kendi sözlerinin yazılmasını yasaklamıştır. Nitekim "*Benden, Kur'ân'dan başka hiç bir şey yazmayınız. Şâyet Kur'an'dan başka bir şey yazan varsa, onu imhâ etsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivâyet edebilirsiniz; bunda sakınca yoktur. Bir de, her kim bile bile bana isnat ederek yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın!*"¹ hadîsi bu husûsu doğrulamaktadır. Ancak çok özel de olsa bu yasağa rağmen Hz. Peygamber'in başta Abdullah b. Amr olmak üzere bazı Sahâbîlere hadîslerini yazma iznini verdiği de hatırlanmalıdır.²

¹. Müslim, *Zühd* 72; Dârimî, *Mukaddime* 46.

². Abdullah b. Amr şöyle anlatıyor: Rasûlullah'tan duyduğum her şeyi yazıyordum. Onları ezberlemek istiyordum. Fakat Kureyş beni bundan menetti ve şöyle dediler: "Sen Rasûlullah'tan duyduğun her şeyi yazıyorsun. Halbuki o bir beşerdir. Hem rızâ hâlinde hem de gazab hâlinde konuşur. Bunun üzerine ben yazma işine ara verdim ve durumu Allah Rasûlüne arzettim. Allah Resûlü parmağını ağzına götürerek "Yaz! Canım kudret elinde olan Allâh'a yemîn olsun ki buradan hak'tan başka bir şey çıkmaz" buyurdu (bk. Dârimî, *Mukaddime*, 43; Hatîb, *Takyîdu'l-İlm*, s. 74). Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında yazı yazdığını daîr başka haberler de mevcuttur; Nitekim Hz. Peygamber

Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in, beş yüz kadar hadîsi bir kitapta derlediği fakat bazı endişeler sebebiyle imhâ ettirdiği rivâyet edilmektedir³ ki bu endişenin temel sebeplerinden biri de hadîslerin Kur'ân ile karıştırılma tehlikesidir. Esâsen kâğıdın ve yazı yazılabilecek diğer

Hudeybiye antlaşmasını Hz. Ali'ye yazdırmıştır (bk. İbn Hişam, *Sîretü'n-Nebî*, III, 366). Ayrıca Rasûlullah'ın bir hutbesini dinleyen Yemenli Ebû Şâh, hutbenin kendisi için yazılmasını Allah Rasûlü'ne arz etmiş, o da "*Bu hutbeyi Ebû Şâh için yazınız*" buyurmuştur (bk. Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 363; Hatîb, *Takyîdu'l-İlm*, s. 86; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 365). Hadislerin Hz. Peygamber devrinde yazımı konusunda Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivâyet de şöyledir:

Ensardan biri Resûlullah'ın meclisinde bulunuyor, onun hadîslerini dinliyor fakat ezberleyemediği için bana soruyordu. Ben de ona tekrar ediyordum. Bu zât, Resûlullah'a hıfzının zayıf olmasından şikâyet etti. Allah Rasûlü ona yazıyı kast ederek, "*Sağ elinle hıfzına yardım et*" buyurdu (bk. Tirmizî, *İlm*, 12; Hatîb, *Takyîdu'l-İlm*, s. 65-66). Muhammed Zübeyr Sıddıkî, "Yazı bilen Sahâbe Hz. Muhammed'in (a.s.) hayâtı sırasında hadîs yazmıştır" demektedir (bk. Sıddıkî, *Hadîs Edebiyatı*, s. 52-53). Rasûlullah döneminde hadîs yazılı vesikalar için bk. Sıbâî, *es-Sünne ve Mekânetuhâ*, s. 233-235; Hamîdullah, *Hadîs Târihi*, s. 27-33; İtr, *Menhec*, s. 45-48; A'zamî, *Dirâsât*, I, 92-141; Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, 298-327; Okiç, *Hadîs Meseleleri*, 124-130; Tuğ, *Zuhayr b. Harb ve Kitâbu'l-İlm*, s. 26-28; Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu*, s. 33.

³. Zehebî, *Tezkire*, I, 5; krş. Hamîdullah, *Hadîs Târihi*, s. 41-42; Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 309-310.

malzemelerin çok sınırlı olduğu ilk dönemlerde, henüz tamamlanmamış olan Kur'ân'ın yanısıra başka bir sözün yazılmasına ve ezberlenmesine müsaade edilmemesi yadırganacak bir durum değildir. Kaldı ki böyle bir tehlikenin ortadan kalktığı dönemlerde hadîslerin yazılmasına karşı çıkanlar dahi bu kanaatlerini değiştirmişlerdir.

2-Kur'ân-ı Kerîm'in İhmâli

Artan hadîs rivâyeti karşısında duyulan endişelerin sebebi sadece hadîslerin Kur'ân'la karıştırılmasından ibâret değildir. Bu endişelerin birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan biri de, insanların hadîslere yönelerek Kur'ân'ı ihmâl edebilecekleri düşüncesidir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Rasûlullah'ın vefâtından sonra insanları toplamış ve onlara şöyle nasihat etmiştir: "Siz Allah Rasûlü'nden muhtelif şekillerde hadîsler rivâyet ediyorsunuz; sizden sonra insanlar ihtilâfa düşerler. Rasûlullah'tan bir şey rivâyet etmeyiniz; size bir kimse sorarsa sizinle bizim aramızda Allah'ın Kitâbı var deyiniz."¹

Diğer yandan Hz. Ömer'in Rasûlullah'ın sünnetini önce bir kitapta toplamak isteyip daha sonra "Ben sünnetleri bir kitapta toplamak istemiştim. Fakat sizden önceki bir topluluk aklıma geldi ki onlar bir takım kitaplar yazdılar ve onunla meşgûl oldular, Allah'ın kitâbını terk ettiler. Allah'a yemin olsun ki ben hiç bir şeyi Allah'ın kitâbının yerine koydurtmam" diyerek bu düşünc-

sinden vazgeçmesi, onun, hadîsler sebebiyle Kur'ân'ın geri plana itilmesi endişesi taşıdığını göstermektedir.²

Yine Hz. Ömer, Karaza b. K'ab (ö. 30/670) reisliğindeki bir heyeti Kûfe'ye uğurlarken Medîne'nin "Sırar"³ denilen mevkiine kadar yürümüş ve "Sizler şimdi öyle bir kavme gidiyorsunuz ki, onlar Kur'ân'ı tencerenin fokurdaması ve arı vızıldaması gibi okurlar. Sizi gördükleri zaman da "Ashâb" diye el pençe dîvân dururlar. Aman hâ! Allah Rasûlü'nden az hadîs rivâyet ediniz. Beni yanınızda biliniz."⁴ şeklinde tenbîh etmiştir.

Diğer taraftan Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) kendisine getirilen bir kitabı imhâ ettikten sonra, "Sizden öncekiler Allah'ın kitâbını terk edip, başka kitaplara uydukları için helâk oldular" demiştir.⁵ Ayrıca Ebû Mûsâ el-Eş'arî'de (ö. 51/671) İsrâîloğullarının yazdıkları kitaplara tâbî olup, Tevrât'ı terk ettiklerini ifâde ederek⁶ söz konusu tehlikeyi işâ-

². Hatîb, *Takyîdü'l-İlm*, s. 49.

³. "Sırar" Medîne'ye üç mil mesâfede Irak yolu üzerinde bir mevkiin adıdır. Bâzı kayıtlarda "Dırar" şeklinde geçmesi yanlışır (bk. Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar*, I, 73).

⁴. bk. İbn Mâce, *Mukaddime* 3; Râme-hürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 553; İbn Abdî'l-Berr, *Câmi'u beyânî'l-İlm*, II, 120; Zehebî, *Tezkire*, I, 7.

⁵. Dârimî, *Mukaddime* 42.

⁶. Dârimî, *Mukaddime* 42. Sahâbenin gösterdiği bu haklı endişeyi daha sonra da taşıyanlardan biri olan Dahhâk b. Mûzâhim (ö. 102/720) bu konuda şöyle demektedir: "İnsanlar üzerine öyle bir

¹. Zehebî, *Tezkire*, I, 2-3.

ret etmiştir.

3-Uydurma Rivâyetlerin Ortaya Çıkışı

İlk devirlerde halîfelerin fazîletlerine dâir hadîsler uydurulmaya başlanmış, daha sonra fırkaların fazîletlerini, siyâsî mezhepleri ve dînî grupları destekleyen hadîslerin uydurulduğu görülmüştür. Ayrıca ibâdetlerin fazîletlerine, beldelerin üstünlüklerine, şahısların şereflerine, edeb ve zühde, hattâ bazı yiyecek ve içeceklerin fazîletine âit hadîsler uydurulmuştur. İslâm düşmanları da kasıtlı olarak hadîs uydurma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Uydurulan bu hadîsler sebebiyle bid'at ve hurâfeler daha da çoğalmış, müslümanlar arasında fitne ve tefrika oldukça artmıştır.¹ Halbuki Sahâbe zamanında Resûlullah'tan bizzat işitmiş oldukları hadîsleri bile rivâyet etmekten çekinen pek çok kimse bilinmektedir. Çünkü onlar Allah Rasûlü'nün "*Kim benim adıma bile-rek yalan söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın*"² ve "*Kişiyi her*

duyduğunu söylemesi yalan olarak yeter"³ tehdidini çok iyi anlamışlardı. Fakat grup taassubu daha sonra pek çok siyâsî ve dînî fırkaları ister istemez hadîs uydurma faaliyetinin içine itmiştir.⁴ Bu sayılanlar ve başka birtakım sebeplerle ortaya çıkan uydurma rivâyetlere engel olabilmek maksadıyla çok hadîs rivâyetine karşı teennî ile yaklaşma gereği duyulmuştur.

Nitekim Zeyd b. Erkâm'ın hadîs dinlemek için etrafına toplananlara "Biz ihtiyarladık ve unuttuk; Rasûlullah'tan hadîs rivâyet etmek güç bir iştir"; ayrıca İbn Abbas'ın "Biz önceleri hadîs rivâyet ediyorduk; o zamanlar onun üzerine yalan söylenmiyordu. Fakat ne yazık ki, halkın

50; Edeb 109; Müslim, *Zühd* 72; Ebû Dâvûd, *İlm* 4; Tirmizî, *Fiten* 70; *İlm* 8, 13; *Tefsîr* 1; *Menâkıb* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 4; Dârimî, *Mukaddime* 25, 46; Ahmed b.Hanbel, II, 47, 83, 123, 150, 159, 171, 202, 214, 410, 413, 469, 519; III, 13, 39, 44, 46, 56, 98, 113, 116, 166, 167, 176, 203, 209, 223, 278, 280, 303, 422; IV, 447, 100, 156, 201, 367; V, 245, 292, 412.

³ Müslim, *Mukaddime* 5; İbn Abdi'l-Berr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, II, 124.

⁴ Yezîd'den sonra Mervân'ın (ö.65/684), Abdûlmelik (ö.86/705) ve Haccâc'ın (ö.95/713) zulüm ve baskıları ile bu fitneler artarak devam etti. Bu siyâsî atmosfer içersinde hayâl bile edilemeyecek boyutlarda hadîs uydurma faaliyetleri gelişti. O kadar ki Kûfe şehri hadîs darphânesi olarak vasıflandırılmaya başlandı. Yine bir kısım insanlar, o denli sorumsuz davranabiliyorlardı ki, Şu'be böyle biri hakkında "Eğer ona bir dirhem versem elli hadîs uydururdu" demiştir (Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I, 278).

zaman gelecek ki onlar Kur'ân'ı yukarılara asacaklar, orada örümcekler yuva yapıp yaşayacaklar, o insanların işleri güçleri hadîsler ve rivâyetler olacak" (bk. İbn Abdi'l-Berr, *Câmi'u beyâni'l-İlm*, II, 129). Aynı endişeden dolayı olmalı ki ilk dönemlerde muhaddisler Kur'ân'ı ezbere bilmeyen ya da en azından bir kısmını ezberlemeyenlere hadîs rivâyet etmemiş, böylelerini meclislerine almamışlardır (bk. Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 155).

¹ Sıbâî, *es-Sünne ve Mekânetuhâ*, s. 75-78.

² Buhârî, *İlm* 38; Cenâiz 33; *Enbiyâ*

durumu değişti, biz de ondan rivâyet etmeyi terkettik"¹ sözleri, uydurma rivâyetlerin zuhuru ile birlikte bazı Sahâbîlerin hadîs rivâyetinde daha ihtiyatlı davrandıklarını göstermektedir.

4-Müjdeli Haberler Sebebiyle İnsanların Gevşemeleri

Hız. Peygamber, zaman zaman Bahâbîlerden bazılarını mü'minlerin mutlaka cennete gireceklerine dâir bilgiler vermiştir. Ancak gerek Hız. Peygamber'in kendisi, gerekse onun bazı arkadaşları, bir takım endişeler sebebiyle bu haberlerin her yerde söylenmesini isâbetli bulmamışlardır. Bu endişelerden biri de insanların sözkonusu haberlere güvenerek kulluk vazîfelerini ihmâl etmeleridir. Nitekim Mu'âz b. Cebel'in (ö. 18/639) rivâyet ettiği şu hadîs, müjdeli haberlerin insanları ibâdetlere karşı gevşeteceğinin en güzel örneğini teşkil etmektedir:

Muâz b. Cebel şöyle anlatıyor: Ben bir gün Allah Resûlü'nün terkinde idim. Hız. Peygamber'in bindiği bu merkebe "Ufeyr" denirdi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki; "*Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerinde hakkı nedir, bilir misin?*" Ben, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedim. Bunun üzerine Resûlullah, "*Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, Allah'a ibâdet edip O'na hiç bir şeyi şirk koştumalarıdır; Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, kendisine şirk koştumayan kuluna azâb etmemesidir*" dedi. Ben, "Bunu insanlara müjdeleyim mi?"

dedim. Resûlullah; "*Hayır! O zaman gevşerler*" buyurdu.² Ancak Muâz b. Cebel'in, vebâlde kalmamak için bu hadîsi ölüm ânında haber verdiği bildirilmektedir.³ Benzer bir durum Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) için de anlatılmaktadır.⁴

Ayrıca Hız. Peygamber'in, Ali b. Ebî Tâlib'e (ö.40/660), Hız. Ebû Bekir ve Ömer'i kastederek "*Bu ikisi nebî ve rasûller hâriç cennet ehlinin büyüklerindendir, fakat onlar hayatta oldukları müddetçe bunu sakın onlara haber verme yâ Ali!*" dediğini bildiren rivâyetlerden de⁵ bu tür haberlerin yayılmasının istenmediği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Hız. Ömer'in, Abdullah b. Mes'ûd'a, Ebû'd-Derdâ'ya (ö.32/652) ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî'ye (ö.40/660) haber göndererek çok hadîs rivâyet etmelerinden dolayı onları ikâz etmesini ve daha sonra Medîne'ye çağırarak kendi ve fâtına kadar orada göz altında tutmasını⁶ Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1070) şöyle açıklamaktadır: Hız. Ömer'in Sahâbenin hadîs rivâyetine karşı takındığı bu tavır, onun dînî konularda ihtiyatlı davranmasından ve mü'minlerin müjde içeren hadîslere güvenerek gevşemeleri endişesinden kaynaklanmaktadır.⁷ Hatîb Bağdâ-

². Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, s. 89-90.

³. Müslim, *İmân* 53.

⁴. Müslim, *İmân* 47.

⁵. İbn Mâce, *Mukaddime* 95; Ahmed b. Hanbel, I, 80.

⁶. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 553.

⁷. Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, s. 89-90.

¹. Müslim, *Mukaddime* 7.

dî'nin, Hz. Ömer'in bu tutumunu tek bir sebebe bağlaması ayrıca tartışılabilir.¹ Ancak burada konumuz açısından üzerinde durulması gereken nokta, Hatîb Bağdâdî'nin böyle bir kaygıyı ifâde etmiş olmasıdır.

5-Hz. Peygamber'e Yalan İsnâd Etmek Korkusu

Sahâbîler sünnetin önemini çok iyi biliyorlardı ve Allah Rasûlü'nün sözlerinin olduğu şekliyle korunması gerektiğine inanıyorlardı. Onun sözlerini naklederken yanlış ve hata yapmaktan son derece sakınıyorlardı. İşte bu yüzden bir çok

Bu hadîs bazıları tarafından sahîh kabûl edilmemiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un, her ne kadar Hz. Ömer tarafından çok hadîs rivâyet etmesi sebebiyle gözetim altında tutulduğuna dâir bir haber rivâyet ediliyorsa da, onun: "İlim çok hadîs rivâyet etmek değildir. *"İlim ancak Allah korkusudur"* sözü bu olayın doğru olmadığını ortaya koyar. Böyle söyleyen biri için bu nasıl tasavvur edilebilir? denilmektedir (bk. Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 106-110). Ayrıca Mustafa es-Sibâî, bu hadîs hakkında şöyle demektedir: Hz. Ömer'in bu üç Sahâbîyi hapsedmesi hâdisesinin gerçekte bir alâkası yoktur. Ben sahîh kaynaklarda böyle bir habere rastlamadım. Üstelik Abdullah b. Mes'ûd'u Irak'a insanlara dîni ve hükümlerini öğretmek üzere bizzat Hz. Ömer'in kendisi göndermiştir. Nasıl olur da gönderdiği bir sahâbîyi çağırıp Medîne'de hapsedebilir!? Burada bir çelişki vardır. Bu haberi zikreden İbn Hazm, *el-İhkâm* adlı eserinde sözkonusu haberin "munkatı" olduğunu söylemektedir (bk. Sibâî, *es-Sünne ve mekânethâ*, s. 64-65).

¹ Hz. Ömer'in az rivâyeti emretmesinin sebepleri konusunda bk. Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, s. 166-171.

Sahâbî hadîs rivâyeti konusunda çekingen davranıyordu. Nitekim İmrân b. Husayn'ın (ö. 52/672) hadîs rivâyetinden çekinmesinin sebebini açıklayan şu sözü bu konuda çok net bir fikir vermektedir: "Allah'a andolsun ki, eğer istesem iki gün peşe peşe hiç durmadan Hz. Peygamber'den hadîs nakledebilirim. Ancak sahâbeden bazı kimselerin içine düştüğü durum beni bundan alıkoymdu; onlar benimle beraber işittiler; benimle beraber müşâhede ettiler; ancak öyle hadîsler naklettiler ki, gerçek dedikleri gibi değildir. Onların karıştırdığı gibi ben de karıştırmaktan korkuyorum. Şunu da belirtmeliyim ki, onlar bu işi kasten yapmıyorlardı; fakat hata ediyorlardı."²

Hata ve yanlış yapma korkusu bir çok Sahâbîyi hadîs rivâyetinden uzaklaştırmıştır. Öyle ki, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711) hadîs rivâyet etmesi istendiğinde, o çok hadîs rivâyet edenin hata edeceğini söyleyerek bundan kaçınmıştır.³ Aynı düşünce hadîs rivâyeti ile meşhûr olmuş Ebû Hureyre'nin (ö. 58/677) üzerinde de etkili olmuştur. Ebû Hureyre yaşlandığı zaman fetvâ vermeyi terk etmiştir. Kendisine bu durumun sebebi sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Vücudum zayıfladı, kalp de vücuttan bir parçadır. Vücûdumun

² İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 42.

³ İbn Sâd, *et-Tabakât*, VII, 16. Yine Enes b. Mâlik'in *"Men kezebe 'aleyye hadîsi olmasaydı size çok hadîs rivâyet ederdim"* dediği nakledilmektedir (bk. Müslim, *Mukaddime* 3).

zayıflaması gibi kavrayışımın da zayıflamış olmasından korkuyorum."¹

Bazı Sahâbîler hadîsleri aynen kendi lâfızları ile değil, ma'nâyı bozmayan başka lâfızlarla rivâyet ettiklerine dikkat çekmek için, hadîsin sonunda "*bu ma'nâya yakın*" veya "*buna benzer şekilde*" anlamalarına gelen, "*ev dûne zâlike*", "*ev fevka zâlike*", "*ev karîben min zâlike*", "*ev şebîhen bi zâlike*" gibi lâfızlar kullanmışlardır.²

Görüldüğü gibi Sahâbîler, hadîslerin Kur'ân'la karıştırılması, Kur'an'ın ihmâli, uydurma rivâyetlerin ortaya çıkması, müjdeli haberler sebebiyle insanların ibâdetlerden uzak durması, yanlışlıkla da olsa Hz. Peygamber'e söylemediği bir sözü isnâd etmek gibi endişeler sebebiyle hadîs rivâyeti konusunda duyarlı davranmışlar ve bu sebeple aşağıda zikredilen tedbirleri almaya gayret etmişlerdir.

B-Hadîs Rivâyetinin Artmasına Karşı Alınan Tedbirler

Hz. Peygamber döneminden itibaren sürekli artarak devam eden hadîs rivâyeti başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere Sahâbenin ileri gelenleri tarafından kontrol edil-

miş ve bu konuda çeşitli tedbirler alınmıştır. Şâhid istemek, yemîn teklîf etmek, râvilerin hıfzını kontrol etmek, az hadîs rivâyet etmeye özendirmek şeklinde özetlenebilecek bu tedbirleri müstakil başlıklar hâlinde ele almak uygun olacaktır.

1-Şâhid İstemek

Sahâbe bir haberin doğruluğunu anlamak için iki ya da daha çok râvî tarafından rivâyet edilmiş olmasına dikkat etmişlerdir. Herhangi bir Sahâbî hadîs naklettiğinde, bununla bir hüküm verilmesi gerekiyorsa o takdirde, haberi rivâyet edenden kendisi gibi bilen ikinci bir şâhid getirmesi istenmiş, eğer şâhid getirememiş ise yemîn teklif edilmiştir. Şâyet bunlardan hiç biri yoksa bu durumda rivâyet edilen haber kabul edilmemiştir.³ Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in nineye mîrâstan altıda bir hisse verdiğini bildiren Muğîre b. Şu'be'den (ö.50/670) şâhid getirmesini istemiş, o da Muhammed b. Mesleme'ye (ö.43/663) şahidlik yaptırmıştır.⁴

Hz. Ömer, huzûruna girmek için üç defa izin isteyen, ancak izin verilmeyince dönüp giden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (ö.44/664) sinirlenerek bu davranışının sebebini sormuştur. Ebû Mûsâ, Hz. Peygamber'in "*İzin istemek üç defadır; üçüncüde izin verilmezse artık geri dönersiniz*" dediğini haber verince Hz. Ömer şâhid getirmesini istemiş, nihâyet

¹ Kettânî, *et-Terâtib*, III, 211.

² Bu tür lafızlar için bk. Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l- Fâsıl*, s. 549-552; Hatîb, *el-Câmi'*, II, 26-28. İbn Hacer (ö.852/1448), Sahâbîlerin ileri gelenlerinin hadîsleri noksan aktarmak veya ilâve etmekten sakındığı için hadîs rivâyetinden imtinâ' ettiklerini söylemektedir (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 28).

³ bk. Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 116-117.

⁴ Ebû Dâvûd, *Ferâiz* 5; İbn Mâce, *Ferâiz* 4; Mâlik, *Ferâiz* 8.

onun şâhid getirmesinden sonra Hz. Ömer, "Demek öyle, ben bu şekilde biliyordum" demiştir.¹

Diğer taraftan Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), cenâze namazı kılmanın ve onu teşyi' etmenin fazîletine dâir Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadîs duyduğunda, rivâyetin doğruluğunu araştırmak üzere bir arkadaşını Hz. Âişe'ye (ö.58/677) göndermiştir. Hz. Âişe'nin bu haberi tasdik etmesi üzerine, Abdullah b. Ömer kendi bilgisinin hatalı olduğunu itiraf etmiştir.²

2-Yemîn Teklif Etmek

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Âişe'nin, Ebû Hureyre'nin bazı rivâyetlerini kabûl etmedikleri bilinmektedir.³ Diğer taraftan Hz Ali'nin hadîs rivâyetini teşvîk etmesine rağmen, yine de ihtiyatlı davranarak bazen hadîs rivâyet edene yemîn ettirdiği nakledilmektedir.⁴ O hadîs rivâyet edenlere yaptıkları işin önemini vurgulamak için olmalı ki, "And olsun, gökten düşerek ölmem, bana Hz. Peygamber'in dilinden yalan uydurmaktan daha sevimlidir" demektedir.⁵

Hz. Ali'nin hadîs rivâyeti esnâsında râvinin yemîn etmesini istemesi, Sahâbenin de birbirlerinin yanılabilirliklerini göz önünde bulundurmalarından ya da o rivâyetin bir

başka hüküm ile çeliştiğini görüp, râvinin hadîsi yanlış anlamış olabileceğini düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.⁶

3-Râvilerin Hıfzlarını Kontrol Etmek

Sahâbe arasında işitilen sözlerin rivâyetinde ihtiyatlı davranmak da rivâyet kadar önemli bir görev sayılmaktaydı. Nitekim bir hac esnâsında Hz. Âişe, yeğeni Urve b. Zübeyr'e (ö.93/711) Abdullah b. Amr'a (ö.65/684) gidip ona Hz. Peygamber'den çok sayıda öğrenmiş olduğu hadîslerden sormasını istemiştir. Urve, Abdullah'dan öğrendiği hadîsleri Hz. Âişe'ye rivâyet ettiğinde, Hz. Âişe "Yeryüzünde ilmin ortadan kalkacağı..." hakkındaki hadîsin rivâyetinden tedirgin olmuş, aradan bir yıl geçtikten sonra Urve'yi tekrar aynı hadîsi sorması için Abdullah'a göndermiştir. Urve Abdullah'ın önceden olduğu gibi tekrar aynı şekilde rivâyet ettiğini haber verdiğinde ise, Hz. Âişe "Onun bu hadîse bir şey ilave edip etmediğini ya da eksik söyleyip söylemediğini kontrol etmek istedim" demiştir.⁷

Hadis kitaplarında buna benzer olayları görmek mümkündür. Nitekim Ebû Râfi' de (ö. 40/660), Abdullah b. Ömer'in kendi rivâyetine karşı çıkması üzerine, Medîne'ye gelen Abdullah b. Mes'ûd'a, Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu bir mecliste aynı hadîsi sormuş, dolayısıyla ona kendi rivâyetinin doğru olduğunu

¹.Tirmizî, *İsti'zân* 3.

².Müslim, *Cenâiz* 55-56.

³.Bu konuda geniş bilgi için bk. Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 92-111.

⁴.Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 116.

⁵.Buhârî, *Menâkıb*, 25.

⁶.M. Abdulhamid, *Tavdîhu'l-Efkar Mukaddimesi*, s. 36.

⁷.Müslim, *İlm* 14.

isbât etmiştir.¹

4-Hatalı Rivâyetlere Müdâhale Etmek

Hadîsleri rivâyet eden Sahâbîler sürekli olarak birbirlerini kontrol etmişler, kendi işittiklerinin aksine ya da eksik veya fazla söyleyen birini duyduklarında, hemen îkâz edip düzeltme yoluna gitmişlerdir. Nitekim Ebû Hureyre'nin cennet ve cehenneme dâir rivâyet ettiği uzunca bir hadîsi, Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 64/683) hiç bir müdâhale etmeden sonuna kadar dinlediği, ancak hadîsin son cümlesinde yer alan "*Bunların hepsi ve bir o kadarı senindir*" sözünün, "*Bunların hepsi ve daha on misli senindir*" şeklinde olacağını ileri sürdüğü haber verilmektedir.²

Diğer yandan "*Şüphesiz ölü, ehlinin arkasından ağlaması sebebiyle (kabrinde) azap görür*"³ şeklindeki hadîsi Abdullah b. Ömer'in rivâyet ettiğini işiten Hz. Âişe buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Allah İbn Ömer'e selâmet versin, yemin olsun ki Hz. Peygamber ölünün arkasından ağlamaktan dolayı onun kabirde azab göreceği konusunda hiç bir söz söylememiştir. Hz. Peygamber kâfirin, ailesinin ağlaması sebebiyle Allah'ın kabirde azâbını artıracığını söylemiştir. Kur'ân size yeter; bakınız:

﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾

"Hiç bir kimse başkasının günâhını yüklenemez"⁴

¹.Müslim, İmân 80.

².Buhârî, Ezân 129.

³.Buhârî, Cenâiz 33.

⁴.el-İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/ 18; ez-Zümer,

buyurulmaktadır." Söz konusu hadîsin devamında İbn Ömer'in bu söze karşılık hiç bir cevap vermediği de zikredilmektedir.⁵ Ancak hemen belirtelim ki, Hz. Âişe, hadîsi yanlış rivâyet eden İbn Ömer'i hiç bir zaman yalan söylemekle ithâm etmemiş, sadece yanlışlığını ifâde etmekle yetinmiştir.⁶

5-Az Hadis Rivâyet Etmeye Özendirmek

Hz. Ömer'in, "Sizden biriniz herhangi bir âlime âit daha önceden işitmediği bir kitap bulursa onu siyahı beyazına karıştıncaya kadar suya koysun (silsin)" dediği nakledilmektedir.⁷

Ebû Hureyre, kendisinden en çok hadîs rivâyet edilen biri olmasına rağmen, Nebî (s.a.v.)'den iki kap dolusu ilim belledim. Bunlardan birini size aktardım. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam, benim şu boğazım kesilir, demektedir.⁸ Öte yandan Ebû Hureyre'ye,

39/7.

⁵.Buhârî, Cenâiz, 33.

⁶.Yemânî, el-'Avâsım, I, 428.

⁷.Hatîb, el-Kifâye, s. 390.

⁸.Buhârî, İlm 42. Tâhir el-Cezâirî, Ebû Hureyre'nin rivâyetinden çekindiği bu ikinci kap hadîslerin emîr ve idâreciler ve onların kötülükleri hakkında olduğunu söylemektedir. O, bâzı tasavvuf ehlinin bunların Rabbânî sırlar olduğunu iddiâ etmelerini isâbetli bulmamaktadır. Çünkü Allah'ın sıfat ve sırlarına dâir bilgiler Kur'ân'da var; bunları saklamanın bir anlamı olmaz, demektedir (bk. Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar*, I, 63-64). Diğer ilmin ne olduğuna dâir ayrıca bk. Ahmed Naim, *Tecrid Tercemesi*, I, 117.

"Hz. Ömer zamânında da böyle hadîs rivâyet edebiliyor muydun?" denildiğinde O, "Eğer Ömer zamanında böyle hadîs rivâyet etseydim kamçı ile beni döverdi."¹ karşılığını vermiştir.

Sâib b. Yezîd (ö.91/709), "Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675) ile bir sene arkadaşlık ettim, sohbetlerinde bulundum. Rasûlullah'tan sadece bir hadîs rivâyet ettiğini duydum" demektedir.² Amr b. Meymûn da (ö.75/694), Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652) için aynı şekilde söylemektedir. Hatta onun bir gün hadîs rivâyet ederken alnından terlerin boşandığını ve "İnşâallah Rasûlullah bunun gibi, ya da bu ma'nâda buyurdu" dediğini nakletmektedir.³ Diğer yandan Muâviye de (ö.60/679), "Rasûlullah (s.a.v.)'dan hadîs rivâyet ederken dikkat edin! Hadis rivâyet edecekseniz Hz. Ömer zamânında bilinen hadîsleri rivâyet edin; çünkü o, insanların Allah'tan en çok korkanı idi." demektedir.⁴

Bu konuda diğer bazı Sahâbîlerden gelen haberler de göz önünde bulundurulduğu takdirde, hadîs rivâyetinin azaltılması hakkında ortaya çıkan görüşün Hz. Peygamber'in rivâyeti teşvîk eden sözleriyle çelişmediği anlaşılabacaktır. Esâsen bu görüş, rivâyeti azaltmak ve ona engel

olmak anlamında değil, hadîsin değerine paralel olarak fazla rivâyet edilmesi hâlinde zuhûr edebilecek hata ve kusurları önlemek şeklinde değerlendirilmelidir. Bir başka ifâde ile, henüz yazıyla da tesbât edilmemiş olan ve hâfızadan şifâhî olarak rivâyet edilen hadîsi korumak arzusunun bir neticesidir. Nitekim Zeyd b. Erkâm'ın (ö.66/685) hadîs dinlemek için etrâfına toplananlara "Biz ihtiyarladık ve unuttuk; Rasûlullah'tan hadîs rivâyet etmek güç bir iştir"⁵ demesi, ayrıca İbn Abbâs'ın "Biz önceleri hadîs rivâyet ediyorduk; o zamanlar onun üzerine yalan söylenmiyordu. Fakat ne yazık ki, halkın durumu değişti, biz de rivâyet etmeyi terk ettik"⁶ tarzındaki sözleri, aslında hadîsi korumak arzusunun en açık delîlini teşkîl etmektedir.

Sahâbe'ye hadîs rivâyetini azaltmalarını tavsiye eden ve hattâ bu konuda biraz da şiddet gösteren Hz. Ömer'in "Ferâiz ve Sünnet'i, Kur'ân-ı öğrendiğiniz gibi öğreniniz"⁷ demesi de meseleye bir başka yönden ışık tutacak mâhiyettedir. Hz. Ömer'in bu son derece titizliğinin yanı sıra Hz. Peygamber'den sonra sadece on üç sene yaşamış olmasına rağmen, hadîs kitaplarında ondan pek çok hadîs rivâyet edilmiş olması,⁸ onun rivâyete tamamen kar-

¹ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyânî'l-İlm*, II, 121.

² Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 557.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 116.

⁴ bk. Accâc, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 98.

⁵ İbn Mâce, *Mukaddime* 25; Ahmed b. Hanbel, IV, 371.

⁶ Müslim, *Mukaddime* 7.

⁷ İbn Abdi'l-Berr, *Câmi'u Beyânî'l-İlm*, II, 123.

⁸ Bâkî b. Mahled'in *Müsned*'inde Hz.

şı olmadığını, ancak bu işin öneminden dolayı dikkatli davrandığını göstermektedir.

Hadis râvileri her ne kadar âdil, güvenilir ve emîn olsalar bile, insan olmaları sebebiyle yanılma, unutma, karıştırma ve tevehhüm hâlinde bulunabilecekleri bir gerçektir. Fakat bu illet ve kusurları onların yalan söylemiş olmalarını gerektirmez.¹ Bu hatalar başka doğrularla mukâyese edilerek düzeltilme im-

kânına sahiptir. Kaldı ki daha sonraki muhaddisler büyük çaba ve gayret sarfederek bu konuları araştırmışlar ve kendilerinden sonra gelen nesillere sunmuşlardır. Hadîs rivâyeti konusunda Sahâbe döneminde başlayan sözkonusu bu tedbirlerin neticesi olarak tâbî'în döneminde isnâd sistemi doğmuş, daha sonra da hadîs râvilerinin durumları araştırılmak ve değerlendirilmek sûretiyle cerh ve ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır.

Ömer'den mükerrerleri ile birlikte 537 hadîs rivâyet edilmiştir (bk. İbn Hazm, *Esmâü's-Sahâbe*, s. 44; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi Ehl-i'l-Eser*, s. 363). Tarîkleri çıkarıldığında Hz. Ömer'in rivâyet ettiği hadîslerin sayısının iki yüz küsur kaldığı bildirilmektedir (bk. İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi Ehl-i'l-Eser*, s. 364).

¹ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 408-409.